
МАРКЕРИ ЗА РАЗГОВОРНОСТ В ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ

(Върху материал от разказа “Мъжки времена”

на Н. Хайтов)

Лингвистичният статус на художествения текст е своеобразен код към семантиката на художественото му пространство. Осмислянето и преосмислянето на литературната информация, която езикът декодира, възражда автентичността на смисъла и допринася за създаването на стилистичен контекст, чрез който съвременният реципиент вписва и себе си в структурите на текста.

Като всеки тип текст и художественият има свои съществени маркери, които го различават, преосмислят го като своеобразна другост и по този начин очертават неговата индивидуалност и неповторимост. Всепризнат е фактът, че творчеството на Николай Хайтов има разговорен характер, който допринася за възприемането на самобитния му талант. Когато се говори за подбор на думите у Хайтов, не се разбира безразборно струпване на думи от разговорната реч, а се има предвид стремежът му да вземе от голямото речниково многообразие на народната реч най-точната и изразителна дума и чрез този подбор да характеризира литературния персонаж, да мотивира неговите действия.

Сам авторът споделя, че “Диви разкази” са написани на обикновен говорим език: “... като се откъсне от говоримия, литературният език се лишава от жизнените сокове на говоримия, той обеднява, излинява и става негоден да изразява сложните човешки трепети и чувства на нашия съвременник”¹.

Разговорното и маркерите за разговорност в художествения свят на Хайтов са цел на тази разработка.

Като маркери за разговорност лингвистичната литература очертава най-общо следните признаци²:

1. Непринуденост (Комуникативният акт се осъществява в неофициална езикова среда);
2. Неподготвеност (Комуникантите реализират акта на говоренето, без да имат предварителна подготовка);
3. Персоналност.

Като последица от тях се посочват и черти като³:

1. Зависимост от ситуацията и контекста. Не бива да се забравя, че художественият текст до голяма степен е условност и в него освен езиковите проблеми се поставя и въпросът за естетическите цели.

2. Контрастност – съществуване на тенденции (към икономия, към стандартизация и към творческа индивидуалност).

Веднага трябва да отбележим обаче, че в художествения текст тези маркери са натоварени с друга задача.

Разговорните маркери в художествения текст обогатяват индивидуалността на авторския стил. Ако използваме определението на Роджър Фаулър⁴, че “стилът зависи от актуализацията на определено избрано свойство или група свойства на езиковата повърхнинна структура”, ще стигнем до извода, че именно разговорното е онзи фактор, който пълноценно допринася за осмислянето на художествената творба.

Позовавайки се на характеристиките, които езиковедската литература прави върху проблемите на разговорността, можем да определим целта на това изложение: да се проследят възможностите на разговорно маркираните елементи в повърхнинната структура на разказа “Мъжки времена”; да се “огледа” експресията и въздействието ѝ върху реципиента и да се проследи в какъв езиков израз е маркирано разговорното.

Необходимо е да се направят и някои уточнения, които по-скоро се отнасят до екстралингвистичността, но имат отношение към поставения проблем:

1. Обект на изследване е художествен текст в писмена форма, възприеман от читателя зрително. Така поставен, въпросът има за задача да оразличи художествения тип текстове от разговорните текстове, които се реализират предимно в устна форма и се възприемат слухово.

2. Всеки художествен текст има свои специфични цели (етически, естетически, дидактически), които се противопоставят на нехудожествено ориентираните текстове.

3. Ако се приеме, че разговорни са не само книжовните речевни изяви, а и некнижовните разновидности на националния език – каквито са диалектът и интердиалектът⁵ – нашето изложение няма за цел да проследява техните прояви⁶.

Разговорните маркери, които Николай Хайтов използва в разказа “Мъжки времена” (маркери, използвани в почти цялото му творчество), приближават максимално речта на литературните персонажи до живата разговорна реч благодарение на авторовото умение да се използват признаците на разговорното, съчетани единно в процеса на комуникативния акт.

Като съществен и значим, маркерът за разговорна реч, за който вече стана дума – **непринуденост** – заема важно място в системата от разговорни елементи. Той изпълва цялото художествено пространство на текста и създава стилистичен контекст, който позволява на литературните персонажи да разкрият себе си по-пълно и поубедително. Диалоговите структури са реализирани в сферата на неофициалното общуване и затова семантичната им натовареност е емоционално обогатена и изпълнена с думи от живия разговорен слой на езика ни, например:

“Четирима нови хора влезнахме в селото и се позна. Казали на момата: “Тъй и тъй, ще те крадат! – и момата не излиза. Брат ѝ заредил пушката: “Нека ми дойдат, рекъл, ще им сдупча тиквите!” Бре чакахме ден, чакахме два – не излиза”⁷ (стр. 7), или:

“Бе ти кьорав ли си, мамичката ти, къде са ти очите”... “На тоя ли, дето още не си е обрисал лигите” (стр. 9).

В тези и в подобни на тях примери от текстуалното пространство можем да говорим и за елементи на просторечие като “разговорна разновидност на литературния език” (Т. Бояджиев), чиято основна задача в разглеждания от нас текст е да маркират стилистически речта на литературния герой, така че тя да звучи естествено и контекстуално да се вписва в характеристиките на героя. То (просторечието)⁸ е и пряк резултат от проявите на неофициалност и неподготвеност, то е и вторична знакова система в съзнанието на говорещия, негов код за номинация на заобикалящата го действител-

ност. Едновременно с тези си характеристики естественото слово предопределя и втория значим белег на разговорното в художествения текст: **неподготвеност** или **спонтанност на общуването**. В текста тази черта откриваме чрез различни – подпомагащи (вторични) критерии като:

1. Недоизказаност на започнатата мисъл, например:

“– Да не си шавнал! – вика братът и тръгва към мене да лови сестра си...” (стр. 13).

2. Фонетично удължаване на гласни звукове, например:

“– Сто-ой! Разпляках ли мамка ви!” (стр. 13)

“– Хора, вика, има в дерето, ще крадат сестра ти, хора има-а-а-а!” (стр. 8)

Следствие от неподготвеността на общуването е и интонационното оформяне на разговорния текст. Засилена е ролята на интонацията, на разговорната интонация, която има за цел да доближи колкото се може повече езика на художествената творба до разговорния език. Активизирана е функцията на препинателните знаци, което засилва елемента на разговорност.

Персоналността е интересен похват, чрез който Н. Хайтов прави съпричастни читателите към структурите на текста. Литературният сказ предопределя наличието на конкретно лице – комуникант, което да “въвежда” и да приобщава възприемащия текста. Като типична проява за разговорното е постоянното обръщение към неличен адресант, например:

“И тогава, агов, тебе лъжа, мене истина...” (стр. 13)

“Още я помня и съжалявам. Ама нали ти казах: едно е да ти се иска, друго е да можеш, а пък трето и четвърто – да го направиш.” (стр. 15)

Съществена черта на разговорната реч е и **ситуацията**, в и чрез която се засилват елементите на разговорност. В текста на Н. Хайтов тя е познатото, естественото начало, което дава основание на езика да се спуска към разговорните езикови полета и там да изявяват себе си естествено и непринудено.

Разговорността в художествения текст маркира своето присъствие и чрез типичната за разговорната реч **контрастност**⁹, изразена чрез двете тенденции – към **икономия** (синкретизъм) и към

излишество (разчлененост). Тук ще се спрем само на тенденцията към излишество, например:

“Няма да е! – и фукна да бяга... Както се гледахме в очите – фукна. Хвърлих се на корем и я вкопчих за петата. Не ми даде време нито да шавна, нито да стана – заигра като вихрушка, въртя, сука, влачи ме по камъните и по тръните, овъртя тая сиромаш жена цял харман, но я съм се вкопчил като кука за петата и я не пускам...”

Осмислени в единна цялост, горепосочените маркери за разговорност не бива да бъдат приемани само като “свидетелство” за близостта на езика на художествената литература до народно-разговорната реч. Тяхната функция в текста като че ли надхвърля начално заложеното и прераства в свръхсмисъл, чрез който текстът битува в съзнанието на възприемателя и чрез който актуалността му се поддържа в двупосочното – близост до живия разговорен език, от една страна, и от друга – постигане на по-голям стилистичен и художествен ефект.

БЕЛЕЖКИ

¹ Хайтов, Н. Избрани произведения. С., 1979, т. 2.

² Йосифова, Р. Разговорното като стилообразуващ фактор във Вапцаровата поезия. // Проблеми на българската разговорна реч, ВТ, кн. 4.

³ Пак там.

⁴ Фаулър, Р. Речник на съвременните литературни термини. С., 1993, с. 227.

⁵ Йосифова, Р. Пос. съч.

⁶ На диалекта като разговорно значим маркер в творчеството на Хайтов може да бъде посветена отделна разработка.

⁷ Примерите са по Избрани произведения, том 1, София, 1979, Изд. “Български писател”.

⁸ За статута на българското просторечие виж по-подробно у: Бояджиев, Т. За лингвистичния статут на българското просторечие. // Проблеми на българската разговорна реч. ВТ, 1994.

⁹ Йосифова, Р. Разговорното като стилообразуващ фактор във Вапцаровата поезия. // Проблеми на българската разговорна реч, ВТ, кн. 4, 1997.